

Ключевые слова: административная ответственность, административное принуждение, административные взыскания, кодификация, кодифицированные акты.

Objective. To analyze and to find out perspective ways for improvement and development of Ukraine's legislation in the field of administrative liability.

Methods. The research of theoretic definitions of administrative liability in Ukraine's legislation was conducted. The ways for further reforming of administrative legislation

Results. Administrative legislation as a social and legal phenomena has specific features and is characterized by its own common signs, but all of existing definitions of the term of «administrative legislation» are too different and do not contain indicators of the signs of illegality and punish ability, procedural and competence, object and subject types, that are essential components for any responsibility, in particular, for administrative one.

Ukraine's legislation in the field of administrative legislation under present-day conditions is not efficient any more, it does not ensure protection of citizens' rights and freedoms, it is not efficient enough in securing public order and can not ensure an observance of legality at a proprietor level because of instability and permanent alteration, and vague wording.

It appears from this that administrative and legal reform must favor expansion of types of formal components of trespass particularly in the field of protection of citizens' rights and freedoms, besides, it must be oriented in a way to solve a wide range of problems, and first of all it is necessary to define a term of administrative liability and to fix legal relationship in the field of administrative liability by certain legal norms.

Academic novelty. The need of theoretical definition of the term «administrative liability» and its fixation on legislative level was proved.

Practical importance. Practical relevance of the article is in suggestions that were worked out and could now be used when writing normative legal documents which define grounds, content and procedures of administrative liability to ensure protection of citizens' rights and freedoms in the process of law enforcement.

Key words: administrative responsibility, administrative compulsion, administrative penalty, codification, codification acts.

Рекомендовано до публікації д-ром філос. наук,
проф. Дрожжиною С.В. Дата надходження рукопису 10.01.2013 р.

УДК 1(091):130.3

Коротіч Г.В., канд. філос. наук, доц.

Державний вищий навчальний заклад «Приазовський державний технічний університет»,
м. Маріуполь, Україна,
e-mail: gvkorotich@rambler.ru

ПРОБЛЕМА ДУХОВНОСТІ В ТВОРЧОСТІ М.О. БЕРДЯЄВА

Korotich G.V., Cand. Sci. (Philos.),
Assoc. prof.

State Higher Education Institution «Pryazovskyi
State Technical University», Mariupol, Ukraine,
e-mail: gvkorotich@rambler.ru

THE PROBLEM OF SPIRITUALITY IN N.A. BERDYAEV'S WORKS

Мета. Проаналізувати особливості постановки проблеми духовності в працях М.О. Бердяєва.

Методика. Розглянуто зв'язок проблеми духовності з проблемою розвитку людини та формування особистості, проблемами технічного розвитку та вирішення глобальних проблем людства у творчій спадщині Бердяєва.

Результати. У поглядах М.О. Бердяєва на проблему духовності мають місце певні протиріччя, викликані особливостями світогляду вченого, його розумінням соціальних процесів і людської природи. Поняття «духовність» у творчості Бердяєва є тісно пов'язаним з поняттям «людяність», яке розкриває творчу природу людини та її цілісне ставлення до світу. Бердяєв доводить, що духовність сприяє гармонізації взаємовідносин людини з природою та суспільством. Тільки духовно розвинена людина є по-справжньому вільною, здатною протистояти злу, відповідати за свої дії, усвідомлювати свою причетність до світових і космічних процесів.

Наукова новизна. Розкрито актуальність роздумів М.О. Бердяєва щодо проблеми духовності для сучасного етапу розвитку людства. Досліджено такі особливості розуміння Бердяєвим духовності як її зв'язок із поняттями «людяність», «добро» та «зло», «особистість», «технічний розвиток».

Практична значущість. Практична значущість статті полягає у можливості використання цього матеріалу для подальшого осмислення філософських основ концепції сталого розвитку.

Ключові слова: духовність, Бог, людина, особистість, суспільство, добро, зло, свобода.

Постановка проблеми. Проблема духовності та духовного розвитку людини є однією з основних філософських проблем. Актуальність звернення до неї сьогодні викликана, наприклад, необхідністю пошуку шляхів вирішення глобальних проблем сучасності, що пов'язано зі зміною ціннісної парадигми. На жаль, у роботах, присвячених аналізу концепції сталого розвитку, йдеться, як правило, про екологічну, економічну і соціальну сталість, а остання розглядається, переважно, лише крізь призму політичних і соціальних проблем. Можна стверджувати, що аспект цієї концепції, пов'язаний із проблемами духовного розвитку, у філософській літературі є ще недостатньо опрацьованим. Проте як приклад саме таких робіт можна навести статті Л.В. Мантатової [1] і В.І. Толстих [2], у яких розкривається екологічний зміст поняття духовності, показано зв'язок глобалізації та духовної реформації людства. Для більш глибокого дослідження проблеми духовного розвитку людини, яка змінює світ, можна звернутися до праць таких видатних представників філософської думки як В.І. Вернадський, В.К. Винниченко, І.О. Ільїн, С.М. Булгаков, Є.М. Трубецький та ін. На нашу думку, особливе місце серед цих імен посідає ім'я талановитого мислителя Миколи Олександровича Бердяєва. Загальний аналіз творчості філософа можна знайти в статтях В.М. Калюжного [3; 4]. У роботі Г.А. Аванесової та П.Є. Вахреневої глибоко досліджуються окремі аспекти творчості Бердяєва, наприклад, суть його філософського методу й розуміння ним сутності творчості [5].

Серед робіт, присвячених творчості М.О. Бердяєва і пов'язаних з аспектом духовності, можна виділити статті А.О. Осіпова і О.П. Наконечної [6; 7]. А.О. Осіпов зосереджує увагу на таких ідеях Бердяєва, які, з його точки зору, можуть стати підґрунтям сучасної парадигми духовності. До них А.О. Осіпов відносить ідею виправдання життя творчістю, протиставлення творчості послуху, розуміння Бердяєвим того, що саме в суспільній культурно-історичній площині творчості, а не тільки в релігійному аскетизмі, відбувається прояснення тілесного начала людини. О.П. Наконечна звертається до проблеми духовності в контексті міркувань Бердяєва про особливості буття філософії та її духовного значення. У цілому ж можна стверджувати, що розуміння Бердяєвим поняття «духовність» є ще недостатньо дослідженим і потребує подальшого вивчення.

Метою поданої статті є проаналізувати особливості постановки проблеми духовності в працях М.О. Бердяєва.

Виклад основного матеріалу досліджень. Як відомо, основним поняттям філософії М.О. Бердяєва було поняття «людина». Вченого понад усе цікавив шлях станов-

лення людини як особистості, яка, з його точки зору, є істинним, глибинним, справжнім його «я», найтіснішим чином пов'язаним із духовністю. М.О. Бердяєв стверджує, і з цим важко не погодитися, що істинне буття особистості тільки й можливе за умов розкриття в ній духовних начал.

Намагаючись проникнути в міркування Бердяєва, стикаєшся із проблемою адекватного розуміння його текстів. На деяку сумбурність, суперечливість у викладі Бердяєвим власних ідей, на складність розуміння понятійного апарату, який використовує вчений, вже неодноразово вказували дослідники його творчості. Мислитель сам давав собі таку характеристику: «Мое філософське мислення не є наукоподібним, не є раціонально-логічним, а є інтуїтивно-життєвим <...>. Я мислю не дискурсивно, не стільки приходжу до істини, скільки виходжу від істини» [8, с. 381]. У цілому виникає враження, що вчений, глибоко переживаючи істини, які йому відкривалися, поспішав донести їх до читача або слухача, іноді не піклуючись про логіку викладу, продумування змісту понять, що не можна компенсувати пафосом або окремими блискучими афористичними висловами. Також є об'єктивна причина вищезгаданої складності. М.О. Бердяєв – філософ релігійний, усі основні поняття його творчості так чи інакше стосуються сфери божественного, трансцендентного, ірраціонального. Тому він пише, що раціональне визначення духу (або духовності) є неможливим, хоча можна «влловити» його ознаки – свободу, сенс, творчу активність, цілісність, любов, звернення до вищого божественного світу та єднання з ним [8, с. 251].

Духовність абсолютно справедливо розглядалася М.О. Бердяєвим як вища якість людини, що надає їй вищу гідність, внутрішню незалежність і цілісність. Проте це не означає самодостатності людського існування. Коли Бердяєв пише про гідність людини як вільної духовної істоти, він має на увазі, що людина – це образ і подoba Бога, що вона пов'язана з Богом духовно-екзистенціальним чином, що людина трансцендує до Бога, долаючи свою обмеженість [8, с. 584-585]. На відміну від природи, дух не твориться Богом, він еманує від Бога; однак він також походить від добуттевої (тобто первісної) свободи. Водночас філософ стверджує, що духовне життя є іманентним, а не трансцендентним людині. У цьому полягає одна з основних труднощів розуміння міркувань Бердяєва. Відмінність трансцендентного і іманентного у вченого є умовною; божественне для нього не є зовнішньою людині силою, а є тим, що формує людину, є її вищою свободою. Духовний стан індивіда, за М.О. Бердяєвим, – це першореальність, а не відображення об'єктивного світу, зрозумілого як справжня реальність, і навіть не відповідність йому. Разом з тим, як вважає філософ, дух є конкретним, особистісним, «суб'єктивним», розкривається в особистому існуванні, наповнюючи його при цьому надособистим змістом. Духовна дійсність – це світ, що є відповідним до «конкретної внутрішньої людяності, переживання людської долі, людської любові та смерті, людської трагедії» [8, с. 238]. Духовна реальність має інше значення, ніж усе те, що є об'єктивованим (за висловом Бердяєва) у думці та природі: «Дух є якістю, що стоїть поза будь-якою утилітарністю, що заражає життя світу <...>» [8, с. 253]. Це вища якість душі, що проявляється в свободі від влади світу з властивою йому об'єктивацією. Помітимо, що поняття об'єктивації, яке використовує вчений, і яке є досить ґрунтовно дослідженим у філософській літературі, також ускладнює розуміння проблеми духовності Бердяєвим.

Поняття «духовність» у Бердяєва є глибоко пов'язаним із поняттям «людяність». Навряд чи хто-небудь оспорюватиме тезу філософа про суперечність людини, життя якої має межі та водночас прагне вмістити в собі всесвіт, тобто нескінченність. Людина, як підкреслює Бердяєв, є буттям духовним і душевно-тілесним водночас. Вона може любити рабство й прагнути свободи, поєднувати в собі моральну висоту і низькість. На жаль, людина набагато більше реалізує в собі образ звіриний, ніж образ Божий, про що з гиркотою пише М.О. Бердяєв [9, с. 427]. Подібні думки були всебічно розкриті в твор-

чості Ф.М. Достоевського, до якого Бердяєв ставився з глибокою повагою. Поняття «людяність» у Бердяєва включає, насамперед, любов, жалість, співчуття. Філософ підкреслює, що в нашому світі не існує начала вище за жалість. Проте, як і будь-яке інше начало, «жалість не може бути началом винятковим, вона повинна поєднуватися з відчуттям свободи й гідності» [9, с. 438]. Дійсно, жалість, кинута мимоходом, у вигляді подачки, поверхнева, «дозована», лицемірна жалість може дуже боляче ранили душу, і без того вже достатньо змучену. Інша справа – дійсне співчуття, діяльна любов до людини, що проявляється у щирій, конкретній підтримці, яка спонукає повірити в свої сили і свою здатність подолати труднощі. М.О. Бердяєв підкреслює, що для християнства кожна конкретна людина є більш цінною, ніж абстрактні ідеї добра, спільного блага, держави, нації тощо [9, с. 432]. Людність, як і духовність, є цілісним ставленням до людини й світу, розкриттям повноти людської природи, тобто розкриттям творчої природи людини. Людність, як стверджує філософ, вимагає духовної революції в хворому на об'єктивацію суспільстві, у якому панує культ сили та прагнення до могутності. Необхідно досягти реальної свободи, духовної єдності, поваги до людської гідності. На жаль, цю мету не досягнуто й сьогодні, у ХХІ столітті.

М.О. Бердяєв справедливо зауважує, що саме дух вносить цілісність, єдність, смисловий зв'язок у душевно-тілесне життя людини [8, с. 256]. Духовність не є протилежною тілесному або матеріальному, а означає їх перетворення, досягнення вищої якості цілісної людини, реалізації особистості, подолання нею обмеженого простору й часу. Важливо відзначити, що, за Бердяєвим, духовність долає протилежність між особистим і надособистим, окремим і універсальним, при цьому універсальне не пригнічує окреме, індивідуальне не розчиняється в загальнолюдському. Стосовно особливостей нашого часу можна помітити, що усвідомлення сутності та шляхів вирішення глобальних проблем вимагає духовно розвиненої людини, що має планетарне мислення й усвідомлює особисту відповідальність за свої (і не тільки свої) дії, які сьогодні призводять до глобальних наслідків.

На початку двадцятих років ХХ століття М.О. Бердяєв так описує ознаки сучасного йому суспільства (для нього неважливо якого – капіталістичного чи соціалістичного; у роботах ученого взагалі має місце плутанина у визначеннях того й іншого, а ще й поняття «демократія»): це суспільство, що перебуває в стані кризи, воно поклоняється мамоні замість Бога, є безбожним, характеризується зниженням якісного рівня культури, приниженням її до вимог технічної цивілізації. Ці ознаки властиві й сучасному суспільству. Індивідуалізм у поєднанні з тенденцією до об'єднання та зближення, взаємозв'язок народів, економік, культур у поєднанні з «атомізацією суспільства» (у тому числі у формі крайнього націоналізму), необмежене зростання потреб, занепад віри, егоїзм, ослаблення духовного життя, жорстка конкуренція, пріоритет економічних цінностей і знецінення людського життя – ці проблеми, про які пише видатний мислитель, знайомі й нам, сьогоднішнім. Бердяєв згадує про міщанське життя капіталістичного суспільства, у якому людина людині – вовк. Учений стверджує: «Немає нічого більш божевільного за сучасне економічне життя з його кризами, перевиробництвом, безробіттям, владою банків, владою паперових фікцій. Немає ані матеріальної, ані духовної безпеки життя, немає більше ні для кого ніяких гарантій» [8, с. 167]. Людина є духовно дезорганізованою, втратила духовну опірність навіюванню та одержимості. Що змінилося? ХХІ століття продовжує вклонятися «золотому тельцю», у відносинах між людьми це породжує ті якості, про які писав Бердяєв: користь, заздрість, злість, ненависть, помсту, культ сили, нестримне прагнення до споживання. У капіталістичному господарстві, яке, на думку філософа, є глибоко антиперсоналістичним і негуманним, немає відповідності між виробництвом і споживанням: не виробництво існує для людини, а людина – для виробництва. Тому «можуть знищувати, кидати в море величезну кількість хліба з еко-

номічних інтересів у той час, коли є голодні. Людина не ставиться в центрі господарства» [8, с. 198]. Як і в роки життя Бердяєва, так і в наші дні забуття духовних основ людського життя продовжує негативно позначатися на економіці, дисципліні праці, взагалі на всіх сферах життя суспільства. Сучасна системна криза – це, перш за все, криза духовних основ людського життя. На наш погляд, актуальними є слова М.О. Бердяєва про необхідність у перспективі переходу до більш спрощеної матеріальної культури та більш складної духовної [11, с. 563]. Це цілком узгоджується із сучасними закликами до розумного обмеження потреб, усвідомлення кожною людиною особистої відповідальності, на що націлює, наприклад, християнська віра.

Процес духовного перетворення людства, відзначає Бердяєв, протистоятиме такому посиленню ролі держави (капіталістичної або соціалістичної), за якого людина є тільки засобом для державного блага. Критика Бердяєва спрямована не тільки на капіталізм. По-своєму розуміючи демократію і соціалізм, він також їх критикує. Демократію – за формалізм і безсилля знайти Істину, байдужість до Істини, яка є сакральною й не затверджується більшістю голосів. Не розуміючи суті та реальних можливостей демократії, вчений помилково вважає, що вона призводить до нівеляції людських індивідуальностей, «атомізації», забуття традицій, коренів. Соціалізм Бердяєв визначає як напрям, «який зовнішнім, матеріально-спадковим шляхом хоче вирішити долі людського суспільства» [10, с. 626-627]. Соціалізм не байдужий до народних сподівань, вважає за необхідне знищення експлуатації, він – це «нова віра людства», але при цьому він спирається на клас-месію – пролетаріат. Бердяєв вважає, що пролетаріат для соціалістів і є істинним народом; перед ним стоїть завдання оволодіти стихіями природи, максимально розвинути продуктивні сили [10, с. 613]. Однак соціалістична держава, на думку філософа, є авторитарною, заперечує свободу духу, свободу совісті, виключає свободу вибору. Ясно, що критикуючи соціалізм, Бердяєв бачить перед собою його вітчизняний варіант, який соціалізмом, по суті, й не був. Свободу вчений визначає як межу влади суспільства над особистістю, держави над людиною, межу, що визначається не тією чи іншою організацією суспільства та держави, а приналежністю людини до царства духу [8, с. 180]. Навіть за найбільшої громадянської і політичної свободи люди можуть бути позбавленими свободи духу і совісті, свободи творчості, справедливо вважає філософ [8, с. 182]. Соціалістична держава є для Бердяєва неприйнятною, тому що «свобода людини, свобода духу може бути врятована лише на ґрунті пізнання і знайдення <...> релігійно-духовних начал, тільки зверненістю до божественної волі, оскільки людське свавілля знищує свободу людини» [10, с. 618]. Поява капіталізму і соціалізму означає в очах Бердяєва зраду християнству, свідчить про те, що людська природа поглинена злом. Перед людиною поставлена мета підпорядкувати економіку і політику духу [10, с. 619-620]. У цьому сенсі М.О. Бердяєв стверджує: істинна свобода особистості має духовне, а не соціальне джерело [8, с. 177].

М.О. Бердяєв вважає, що болісність і драматизм людського існування значною мірою обумовлюються взаємною закритістю людей, слабкістю синтезуючої духовності, що веде до внутрішньої єдності та об'єднання [9, с. 430-431]. Духовність, з погляду філософа, це боголюдський стан, для якого є характерною внутрішня сила, яка формує та підтримує особистість у людині, її опірність світу повсякденності. Духовність перетворює, прояснює світ, душу й тіло людини вільною творчою енергією, вносить у життя сенс і свободу. Для людини, що сприймає світ крізь призму духовності, навіть природа виявляється одухотвореною, такою, що має на собі печать Творця, що викликає духовну радість. Через духовність розкривається зв'язок людини-мікрокосму і космосу, людини і Бога. Духовний досвід є виходом із себе через занурення у глибину себе. У духовному житті, як пише М.О. Бердяєв, дана внутрішня єдність долі людини, долі світу, долі Бога, у ньому дана цілісність і повнота буття [9, с. 40]. Ці ідеї повинні лягти в ос-

нову розробки духовного аспекту концепції сталого розвитку, органічно доповнюючи концепцію ноосфери В.І. Вернадського. Тільки духовно розвинена людина може виховати в себе планетарне мислення, буде усвідомлювати свою причетність до світових процесів і відповідальність за стан навколишнього середовища.

М.О. Бердяєв прагне показати історичний вимір духовного життя, пише про періоди підйому духовної культури. Світову історію він зображає як об'єктивацію духу, що знайшло вираження в еволюції цивілізації. Цей процес мав і позитивне значення, оскільки при цьому відбувалося подолання дикого, тваринного, варварського стану людини та розвивалася її свідомість. Водночас М.О. Бердяєв заперечує поступовий розвиток духовної історії світу та підкреслює, що духовне життя відбувається поза часом, простором, матерією, хоча й пов'язане з ними як із символічним відображенням внутрішніх подій, станів духу, духовного шляху. Це – явне протиріччя. Бердяєв випускає з уваги та не досліджує вплив соціокультурних факторів на процес духовного розвитку, що є недоліком його міркувань. Цей вплив вчений вважає спробою підпорядкувати духовність соціальній сфері, змусити її підстроюватися під існуючий стан речей. У цьому Бердяєв убачає прояв об'єктивації духовного, згасання творчого пориву. Це породжує проблему: як актуалізувати дух у світі, щоб при цьому не об'єктивувати його?

Актуалізацію духовного розвитку, за Бердяєвим, слід розуміти так, що духовність у можливості, у прихованому, не пробудженому стані в людині завжди була як іскра Божа, як відображення божественної любові до людини, створеної за Його образом і подобою. Важливо згадати парадоксальну думку Бердяєва про те, що навіть для віруючої людини (а духовно розвинена людина, за переконанням філософа, є людиною віруючою) Бог не є авторитетом. Вважаємо, що цю думку слід розуміти так: Бог не є для людини ідолом для механічного поклоніння, зовнішньою контролюючою інстанцією, джерелом абсолютних (у сенсі незмінних) істин. У цьому ж значенні філософ пише, що істина не є догмою. Поклоніння будь-якому авторитету свідчить про духовну незрілість, слабкість, самовідчуженість, замкненість, нездатність трансцендування самого себе, як зазначає філософ [8, с. 268]. Бердяєв розкриває ще декілька проблем, актуальних і для нього, і для нас. Ось одна з них: «Віруючі, православні люди живуть церковним життям у Церкві, <...>, але не живуть церковним життям у світі, в культурі, в суспільстві» [10, с. 634]. Бердяєв критикує Церкву за боязнь змін, що призводить до закостеніння, відриву від реального життя.

Однак реакція на це «реальне життя» з боку духовного життя суспільства може бути різною, чого й побоюється філософ. Дійсно, є небезпека «підстроювання» під політичну або економічну ситуацію, недосконалий (що «об'єктивувався») світ навіть з боку Церкви. Бердяєв підкреслює: духовність не повинна залежати від необхідності соціальної корисності, що має місце за об'єктивації [8, с. 269]. Совість, яка є духовною глибиною людини і місцем зустрічі з Богом, є разом з тим свободою та не підлягає відчуженню і об'єктивації. Совість закликає людину до активності, соборного пошуку шляху спасіння не тільки особистого, але й загального. Проблема пошуку цього шляху пов'язана у Бердяєва з проблемою творчості.

Розуміння М.О. Бердяєвим сутності творчості вже давно та глибоко проаналізовано. Відзначимо лише, що творчість є проявом свободи та духовної активності людини. На думку філософа, духовна пасивність призводить до руйнування особистості. Бердяєв звертає увагу на те, що в сучасному йому (і нам) суспільстві інтелектуальний культурний шар є соціально не захищеним, його існування позбавлене будь-якого матеріального базису, він часто відчуває свою непотрібність, тому вимушений пристосовуватися [8, с. 216]. Підкуп творців культури є легким тому, що їх стан і духовно, і матеріально є дуже важким, багато хто з них перетворився на безробітних [8, с. 219]. Крім того, на вищу духовну культуру немає соціального попиту, тобто суспільству в цілому

достатньо культури масової. Як бачимо, і в ХХІ столітті ці проблеми не вирішено, що підтверджує актуальність цих рядків філософа. Глибокий знавець творчості Достоевського, Бердяєв бачить «гірку правду» в легенді про Великого Інквізитора: людина втомилася від духовної свободи та готова від неї відмовитися в ім'я сили, яка зовні і внутрішньо облаштує її життя [10, с. 658]. Тим самим людина відмовляється від своєї творчої сутності, від своєї богоподібності.

Творчість може бути спотворена гріхом. Повна відсутність творчості є, за Бердяєвим, виразом остаточної пригніченості людини первородним гріхом [10, с. 650]. Однак може бути зла творчість, або псевдотворчість, яка є зреченням від божественного. Тому розкриваючи проблему духовності, М.О. Бердяєв зупиняється і на розгляді проблеми зла.

Філософ підкреслює, що існування і перемогу зла та страждань, ним заподіюваних, раціоналістична свідомість («евклідів розум») сучасної людини вважає головною перешкодою для віри в Бога і божественний сенс світу [9, с. 162]. У М.О. Бердяєва є своя, оригінальна діалектика свободи, спираючись на яку він пояснює походження та присутність зла в світі. Первинна таємна, ірраціональна нестворена свобода, що лежить в основі світу та передує добру і злу, їх і породжує. Ця свобода є вкоріненою в початковому ніщо, з якого Бог створив світ. З точки зору М.О. Бердяєва, «Бог є всесильним над буттям, але не над ніщо, але не над свободою. І тому існує зло» [9, с. 164]. Люди «евклідового розуму» заперечують як ірраціональну таємницю свободи, так і ірраціональну таємницю зла. Для них, на думку філософа, зла або немає, або ж воно є відсутністю добра, або моментом у його розвитку. Проте і сам М.О. Бердяєв помічає, що зло не є самостійним буттям, що воно може стати діалектичним моментом добра. Зло є небуттям, яке «є межею нудьги, порожнечі, безсилля» [9, с. 184]. Воно є неправдою, спотворюванням буття, його хворобою: «Злість, ненависть, заздрість, помста, розпушта, егоїзм, користолюбство, ревності, підозрілість, скупість, пихатість, жадність винищують життя, підривають сили людини, одержимої цими станами» [1, с. 169]. Це свідчить про втрату людиною цілісності, внутрішньої єдності, про відрив від вищого духовного начала.

Особистість, як правильно відзначає філософ, формується через розрізнення добра і зла, через встановлення меж зла. Якщо людина стає байдужою до зла або плутає добро і зло, вона позбавляється свободи духу, стає безвідповідальною. Останнє, на наш погляд, потрібно розуміти так, що така людина не в змозі відповідати Богу і людям любов'ю, вона не відповідає божественному задуму про неї. У той же час М.О. Бердяєв підкреслює, що зло є абсолютно ірраціональним і безгрунтовним і тому раціонально незбагненне і нез'ясовне [9, с. 166]. Проте філософ намагається визначити сутність зла, осмислити його межі, часом парадоксально виражаючи свої думки. За М.О. Бердяєвим, Бог, єдине джерело буття, не може бути джерелом зла. Основа зла – у безгрунтовній безодні, яка є небуттям, але разом з тим потенційно містить усі можливості буття. Філософ вважає, що людина повинна пройти через випробування всіх можливостей, пережити досвід пізнання добра і зла. Мабуть, такий досвід повинен наблизити людину до розгадки таємниці зла.

Філософ заявляє про антиномічність зла. Так, спокутування і явлення в світ Христа стало можливим тому, що світ є поглинутий злом. Якби не було зла, то залишився б назавжди первісний райський стан першого Адама, в якому б не були розкриті всі можливості буття, як дуже сміливо міркує філософ, частково беручи на себе функції Всевишнього. Але з тезою М.О. Бердяєва про те, що добро, яке перемогло зло, є більшим, ніж те, яке існувало до появи зла, можна погодитися. Перш за все, це добро мудріше та сильніше, воно не піддалося спокусі стати злом у боротьбі з останнім.

Як боротися зі злом? Як вважає М.О. Бердяєв, потрібно бути в добрі та випромінювати добро. Це не означає пасивного ставлення до зла, що було б покірністю злу та пристосуванням до нього. Філософ справедливо стверджує, що зло можна перемогти

лише зсередини, а не одним насильним недопущенням і знищенням. Просте знищення зла злом насправді лише посилює присутність зла в світі та може привести до того, що злі засоби можуть стати єдиним змістом життя. М.О. Бердяєв зазначає, що занадто великі вороги зла самі робляться злими і не вірять в інші, окрім злих, засоби боротьби зі злом. Ненависть ніколи не приводить до любові, насильство – до свободи. Коли серцем людини володіє зло, вона не може творити добро. Однак М.О. Бердяєв допускає, що можна йти до вищого добра через зло. Для цього досвід зла повинен розкрити сутність зла як небуття, неправди, порожнечі, що має сприяти його знищенню. Причину зла М.О. Бердяєв бачить у духовній гордині, яка вбачає джерело життя не в Богові, а в самій собі. Можна стверджувати, що ця гординя пов'язана з первинною ірраціональною свободою. Таке свавілля, такий егоїзм, помилкове самоствердження призводить до знищення особистості як образу і подоби Божої, до її духовного розпаду, повертає людину в небуття, до первинного нескінченного ніщо. Проте, як зауважує філософ, і пропадає людина все ж таки залишається богоподібною істотою: «Я не думаю, що б існувала безнадійно демонічна натура <...>» [9, с. 411]. Духовна природа такої людини є хворою, але вона не остаточно знищена, у неї залишається ще пристрасне прагнення до божественного, як щиро вірить М.О. Бердяєв. Щодо «пристрасного прагнення» із філософом можна посперечатися, проте з його думкою про те, що відпала від Бога людина не остаточно належить царству небуття, можна цілком погодитися.

Із проблемою духовності в творчості М.О. Бердяєва є пов'язаною також проблема розвитку техніки, яку вчений досліджує в контексті загального культурного розвитку людства, підкреслюючи при цьому космогонічну роль технічного. Як слушно зауважує Бердяєв, техніка є втіленням сутнісних сил її творця – людини, і, у тому числі, її духовного розвитку. Актуальними є роздуми філософа про критерії технічного розвитку, необхідність підкорення техніки духу, духовним цінностям. Вчений підкреслював амбівалентний характер технічного та застерігав проти негативного впливу техніки на людину і природу. Розвиток промисловості покращив економічні показники, відкрив людині нові можливості, однак призвів також до її знеособлювання, втрати нею цілісності, індивідуальності, до машинізації життя та варварського знищення природи. Техніка ж, навпаки, повинна сприяти всебічному гармонійному розвитку особистості, розвитку її творчих здібностей та розумній організації її життя. Вплив техніки на природу не повинен бути руйнівним, бо разом із природою людина нищить себе. Створена за образом і подобою Божою, людина повинна відповідати на Його творчість своєю творчістю, яка буде спиратися на вищі духовні цінності.

Новий духовний стан суспільства і людини, до якого необхідно прийти, передбачає усвідомлення особистої відповідальності за наслідки своїх дій у світових і навіть космічних масштабах, особисту духовну активність, духовну незалежність від детермінації світом [8, с. 353-354]. Бердяєв звертає увагу на те, що людина є точкою перетину вічного і тимчасового, в особистості завжди є щось незалежне від часу, суспільного процесу. Новий стан духовності повинен сприяти звільненню людини від страху та приниження, підкорення технічному й економічному процесу, від того, що Бердяєв називав «поневоленням часом», розуміючи під останнім поглиненість скаженим темпом сучасного життя, за якого жодна мить не є самоцінною, не має відношення до вічності й Бога [10, с. 667]. Людині ніколи роздумувати над сенсом свого життя, і тим самим спотворюються її творчі можливості та богоподібність. У творчості споглядання поєднується з роздумом і дією. Духовна активність людини передбачає не втечу від світу (додамо – і від себе самої), а реальну його (і себе) зміну [8, с. 351]. Однак «справжнє духовне відродження в світі почнеться, ймовірно, лише після того, як будуть вирішені елементарні насущні питання людського існування для всіх людей і народів, після того, як будуть переможені гірка нужда та економічне рабство людини» [8, с. 226]. Як бачи-

мо, підкреслюючи пріоритетне значення духовності, Бердяєв розуміє необхідність вирішення економічних і соціальних проблем, усвідомлює їх взаємозв'язок із проблемами духовного розвитку.

Висновки. Аналіз сучасної соціокультурної ситуації в світі, Україні, Росії та інших країнах пострадянського простору приводить до висновку про актуальність роздумів М.О. Бердяєва щодо проблеми духовності, духовного розвитку людини і суспільства. Незважаючи на те, що в поглядах філософа іноді зустрічаються протиріччя, упущення (наприклад, він не досліджує вплив соціокультурних факторів на процес духовного розвитку), його ідеї викликають інтерес не тільки у зв'язку з проблемою становлення та розвитку особистості, але й у зв'язку з необхідністю розробки духовного аспекту концепції сталого розвитку. Сучасний виток загострення глобальних проблем демонструє кризу не тільки в економіці, соціальній і політичній сферах; це, перш за все, криза духовних основ людського життя. Філософ справедливо розглядає духовність як вищу якість людини, без якої неможлива її гідність як особистості, внутрішня незалежність від світу повсякденності і цілісність. Можна приєднатися до висновку Бердяєва про те, що духовність передбачає розкриття творчої природи людини, яка подолала свою «атомарність», знайшла вищий сенс свого життя і свободу, усвідомила свою особисту відповідальність за свої та чужі дії. Важливою є думка вченого про те, що духовність розкриває внутрішню єдність долі людини і світу, цілісність і повноту буття, а також міркування про актуалізацію духовного розвитку. Ці думки розкриваються Бердяєвим, у тому числі, через взаємозв'язок понять «духовність», «богоподібність», «людяність», «творчість», «технічний розвиток». Актуальними є роздуми філософа про необхідність підпорядкування процесу технічного розвитку духовним цінностям.

Як предмет подальшого дослідження можна запропонувати зробити порівняльний аналіз поглядів на проблему духовності М.О. Бердяєва та В.К. Винниченко.

Список літератури / References:

1. Мантатова Л.В. Духовный императив устойчивого развития / Л.В. Мантатова // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 7: Философия. – 2003. – № 2. – С. 87-114.
Mantatova, L.V. (2003), “Spiritual imperative of steady development”, *Vestnik Moskovskogo universiteta*, ser. 7. Filosofia, no. 2, pp. 87-114.
2. Толстых В.И. Реформация духовная как ключевая проблема глобализации / В.И. Толстых // Людина і культура в умовах глобалізації: зб. наук. ст. – К.: ПАРАПАН, 2003. – С. 5-13.
Tolstykh, V.I. (2003), “Reformation spiritual as key problem globalization”, *Ludyna i kultura v umovakh hlobalizatsii*, pp. 5-13.
3. Калюжный В.Н. Миры Николая Бердяева / В.Н. Калюжный // Бердяев Н.А. Дух и реальность / Н.А. Бердяев. – М.: АСТ; Х.: Фолио, 2003. – С. 3-22.
Kaliuzhnyy, V.N. (2003), “The worlds of Nicolay Berdyaev”, *Dukh i realnost*, pp. 3-22.
4. Калюжный В.Н. Николай Бердяев: от противоречивого характера к парадоксальной философии / В.Н. Калюжный // Бердяев Н.А. Диалектика божественного и человеческого / Н.А. Бердяев. – М.: АСТ; Х.: Фолио, 2005. – С. 3-12.
Kaliuzhnyy, V.N. (2005), “Nicolay Berdyaev: from a contradictory character to paradox philosophy”, *Dialektika bozhestvennogo i chelovecheskogo*, pp. 3-12.
5. Аванесова Г.А. Духовный проект Н. Бердяева (опыт системного подхода к наследию) / Г.А. Аванесова, П.Е. Вахренева // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 7: Философия. – 2005. – № 4. – С. 37-57.
Avanesova, G.A. and Vakhreneva, P.Ye. (2005), “N. Berdyaev’s spiritual project (An experience of system point of view)”, *Vestnik Moskovskogo universiteta*, ser. 7. Filosofia, no. 4, pp. 37-57.

6. Осіпов А.О. Духовні пошуки М. Бердяєва і актуальні проблеми становлення нової парадигми духовності / А.О. Осіпов // *Метаморфози свободи: спадщина Бердяєва у сучасному дискурсі (до 125-річчя з дня народження М.О. Бердяєва): український часопис російської філософії*. Вісник Товариства російської філософії при Українському філософському фонді. – 2003. – Вип. 1. – С. 213-216.
Osipov, A.O. (2003), “M. Berdyaev’s spiritual search and actual problems of evolution of a new paradigm of spirituality”, *Metamorfozy svobody: spadshchyna Berdiaieva u suchasnomu dyskursi (do 125-richchia z dnia narodzhennia M.O. Berdiaieva): Ukrainyskyi chasopys rosiiskoi filosofii*. Visnyk tovarystva rosiiskoi filosofii pry Ukrainському filosofskomu fondi, issue 1, pp. 213-216.
7. Наконечна О.П. Філософія як тип духовності / О.П. Наконечна // *Метаморфози свободи: спадщина Бердяєва у сучасному дискурсі (до 125-річчя з дня народження М.О. Бердяєва): український часопис російської філософії*. Вісник Товариства російської філософії при Українському філософському фонді. – 2003. – Вип. 1. – С. 458-463.
Nakonechna, O.P. (2003), “Philosophy as a type of spirituality”, *Metamorfozy svobody: spadshchyna Berdiaieva u suchasnomu dyskursi (do 125-richchia z dnia narodzhennia M.O. Berdiaieva): Ukrainyskyi chasopys rosiiskoi filosofii*. Visnyk tovarystva rosiiskoi filosofii pry Ukrainському filosofskomu fondi, issue 1, pp. 458-463.
8. Бердяєв Н.А. Дух и реальность / Н.А. Бердяев. – М.: АСТ; Х.: Фолио, 2003. – 679 с.
Berdiaev, N.A. (2003), *Dukh i realnost* [Spirit and reality], AST, Moscow, Folio, Kharkov.
9. Бердяєв Н.А. Диалектика божественного и человеческого / Н.А. Бердяев. – М.: АСТ; Х.: Фолио, 2005. – 623 с.
Berdiaev, N.A. (2005), *Dialektika bozhestvennogo i chelovecheskogo* [Dialectics of divine and human], AST, Moscow, Folio, Kharkov.
10. Бердяєв Н.А. Смысл творчества: опыт оправдания человека / Н.А. Бердяев. – М.: АСТ; Х.: Фолио, 2004. – 678 с.
Berdiaev, N.A. (2004), *Smysl tvorchestva: opyt opravdaniia cheloveka* [The sense of creation: an experience of mankind justification], AST, Moscow, Folio, Kharkov.

Цель. Проанализировать особенности постановки проблемы духовности в работах Н.А. Бердяева.

Методика. Рассмотрена связь проблемы духовности с проблемой развития человека и формирования личности, проблемами технического развития и разрешения глобальных проблем человечества в творческом наследии Бердяева.

Результаты. Во взглядах Н.А. Бердяева на проблему духовности имеют место определенные противоречия, вызванные особенностями мировоззрения ученого, его пониманием социальных процессов и человеческой природы. Понятие «духовность» в творчестве Бердяева тесно связано с понятием «человечность», которое раскрывает творческую природу человека и его целостное отношение к миру. Бердяев доказывает, что духовность способствует гармонизации взаимоотношений человека с природой и обществом. Только духовно развитый человек по-настоящему свободен, способен противостоять злу, нести ответственность за свои действия, осознавать свою причастность к мировым и космическим процессам.

Научная новизна. Раскрыта актуальность размышлений Н.А. Бердяева над проблемой духовности для современного этапа развития человечества. Исследованы такие особенности понимания Бердяевым духовности как ее связь с понятиями «человечность», «добро» и «зло», «личность», «техническое развитие».

Практическая значимость. Практическое значение статьи заключается в возможности использования данного материала для дальнейшего осмысления философских оснований концепции устойчивого развития.

Ключевые слова: духовность, Бог, человек, личность, общество, добро, зло, свобода.

Objective. To analyze peculiarities of putting the problem of spirituality in N.A. Berdyaev’s works.

Methods. *The connection of the problem of spirituality with the problem of development a man and personality formation, problem of technical development and solving global problems of mankind in Berdyaev's works.*

Results. *N.A. Berdyaev's views on the problem of spirituality contain certain contradictions caused by peculiarities of the scientist's world outlook, his understanding of social processes and human nature. The concept «spirituality» in Berdyaev's works is closely connected to the concept «humanity» which opens creative nature of a man and its whole relation to the world. Berdyaev proves that spirituality assists to harmonization of relations of a man with nature and society. Only a spiritually developed man is really free, able to resist evil, bear responsibility for his actions and be conscious of his engagement in world and cosmic processes.*

Academic novelty. *Actuality of N.A. Berdyaev's reflections on the problem of spirituality for the modern stage of mankind development is discovered. Also, peculiarities of understanding of spirituality by Berdyaev as its connection with the concepts «humanity», «good» and «evil», «personality» and «technical development» are investigated.*

Practical importance. *Practical value of the article is the possibility of use of this material for further comprehension of philosophical basics of steady development conception.*

Key words: *spirituality, God, man, personality, society, good, evil, freedom.*

Рекомендовано до публікації д-ром філос. наук,
проф. Нікітіним Л.М. Дата надходження рукопису 14.09.2012 р.

УДК 314.7.007.2:325.455:63" 20" ("21")

Крачковський Б.П., канд. іст. наук, доц.,
Копитко А.Д., канд. іст. наук, доц.

Львівський національний аграрний університет,
м. Дубляни, Україна,
e-mail: kaf_filosofii_lnau@ukr.net

РОБІТНИКИ ДЕРЖГОСПІВ У СОЦІАЛЬНІЙ СТРУКТУРІ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХХ СТ.)

Krachkovskyy B.P., Cand. Sci. (Hist.),
Assoc. prof.
Kopytko A.D., Cand. Sci. (Hist.), Assoc. prof.

Lviv National Agrarian University, Dubliany,
Ukraine, e-mail: kaf_filosofii_lnau@ukr.net

WORKERS OF STATE FARMS IN SOCIAL STRUCTURE OF UKRAINIAN VILLAGE (SECOND HALF OF THE 20TH CENTURY)

Мета. *Вивчити роль та місце робітників держгоспів у процесі формування соціальної структури українського села в 50-90-х рр. ХХ ст.*

Методика. *У процесі дослідження автори розглядають формування прошарку сільськогосподарських робітників держгоспів як один з елементів політики в СРСР, спрямований на індустріалізацію села загалом. Значну увагу зосереджено на ролі жінок, молоді та пенсіонерів у структурі робітників держгоспів. Простежено шляхи трансформації їхнього соціального складу та основні джерела поповнення. Враховано, поряд із соціальними та виробничими критеріями, також і територіальний у становленні цієї верстви, що дозволило побачити тісний зв'язок її становлення з планомірними заходами радянської влади. Окреслено органічний зв'язок між багатьма негативними явищами в українському селі доби незалежності з його радянським минулим. Руйнація держсектору в сільському господарстві за часів незалежності в багатьох аспектах виявилась необґрунтованою.*

Результати. *Апробовані як частина наукової монографії, на наукових конференціях, використовуються під час читання курсів соціології, політології.*